

KOLLAI ISTVÁN

Értelmetlen viták

Miben különböznek a premodern népnyelvi konfliktusok a nacionalizmusoktól?

A nemzeti ellentétek, nacionalizmusok, interetnikus konfliktusok kutatásának van egy meglehetősen domináns, 20. századi tudományosságban gyökerező fókusza, amely lényegében a modernitás termékének tekinti a nemzetet: a nemzethez kapcsolódó fogalmakat értelmező (történelmi, szociológiai, vagy politológiai) szakirodalom végső soron a modern társadalmak működéséből próbál valamit feltárni. Ez a megközelítés uralkodónak tekinthető a történelemszövegekben is,¹ és e megközelítés igazságtartalmán valamilyen szempontból nincs is mit vitatni: a nemzet, *ahogy ma ismerjük*, a modern ipari-polgári társadalmak sajátos szervezeti kerete.

Ami nem jelenti azt, hogy ne beszéltek volna már nemzetről, nemzetiségről a jóval korábbi évszázadok emberei is – valamilyen tartalommal, mely nem egyezik a mai nemzet- és nemzetiségfogalommal, azaz olyan kategóriákra utalnak, amelyeket

¹ Benedict R. ANDERSON: *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso, London, 1991; Ernest GELLNER: *Nations and Nationalism. New Perspectives on the Past*. Basil Blackwell, Oxford, 1983; GYÁNI Gábor: *Relatív történelem*. Typotex, Budapest, 2007; HANÁK Péter: A nemzeti identitás konstrukciója és problémái. *Múlt és Jövő*, 1997/2. 4–7.; Eric HOBBSBAWM: Introduction: Inventing Traditions. In: Eric HOBBSBAWM–Terence RANGER (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge, 1983. 1–14.; Anthony D. SMITH: Ethnic Persistence and National Transformation. *The British Journal of Sociology*, 1984/3. 452–461.; Anthony D. SMITH: *National identity*. Penguin Books, London, 1991; SZÜCS Jenő: Vázlat Európa három történelmi régiójáról. *Történelmi Szemle*, 1981/3. 313–359.

ma nem ismerünk.² Ahogy a különböző nyelveket beszélő, különböző szokásokat követő emberek közötti konfliktusoknak is jóval hosszabb a története, mintsem hogy azok kezdetét a 18–19. századra datáljuk, még ha ezeket a premodern konfliktusokat megtévesztő is lenne nemzetek közötti vagy nacionalista feszültségeknek nevezni. Jelen tanulmány fókuszában ilyen premodern konfliktusok – a közép- és kora újkori felső-magyarországi városok³ német, magyar és szláv-szlovák⁴ lakosságának vitái és harcai – állnak. Legszabatosabb elnevezésüknek a „népnyelvi konfliktusok” kifejezés tűnik, a továbbiakban lehetőség szerint így nevezzük őket.⁵

² Szűcs Jenő: *A nemzet historikumja és a történetiszemlélet nemzeti látószövege (hozzászólás egy vitához)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970; Szűcs Jenő: „Nemzetiség” és „nemzeti öntudat” a középkorban (Szempontok egy egységes fogalmi nyelv kialakításához). In: SPIRA György–Szűcs Jenő (szerk.): *Nemzetiség a feudalizmus korában. (Tanulmányok.)* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 64.) 9–71. A téma teljes körű friss áttekintését lásd ERDŐS Zoltán: *A premodern nemzetfogalom szerkezeti vázlata: historiográfiai megközelítés*. Kézirat. Pécs, 2017.

³ A „Felső-Magyarország” kifejezésnek van egy szűk és egy tág értelmezése; e tanulmány a régió megjelölését itt tág értelemben használja, „mely a Kárpátok mentében fekvő vármegyéket foglalja magában Pozsonytól Máramarosig”. CZUCZOR Gergely–FOGARASI János: *A magyar nyelv szótára*. Második kötet. Pest, 1864. 771.

⁴ Nehezen feloldható terminológiai probléma, hogy mikortól beszélhetünk szlovákokról: miközben a latin források kitartóan és következetesen évszázadokon keresztül Slavusokról írnak, a cseh vagy szlovák nyelvű forrásokban már a középkortól feltűnik a népspecifikus Slovien, majd Slovák elnevezés (illetve ennek variánsai). Így, miközben szlovák nemzettudatról egészen a 18. századig nem beszélhetünk, nem tűnik szakmaiatlannak a késő középkori városok kapcsán szlovák lakosságról beszélni. (*Korai magyar történeti lexikon [9–14. század]*. Főszerk. KRISTÓ Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. Továbbiakban KMTL.) Az írásos forrásoknál is sokszor vita tárgya, akár a szlovák tudományosságban belül is, hogy az adott szöveg éppen szlovák, vagy bohémizált szlovák, esetleg szlovákizált cseh. Egyes történészek a kontextusfüggő terminológiai használatot követik, azaz a Slavust hol szlávnak, hol szlováknak fordítják (MARCELA DOMENOVÁ: To ethnic situation and immigration in Prešov until the end of the 16th century [selected issues]. *Res Gestae. Czasopismo Historyczne*, 2018/6. 129–142).

⁵ A modern nyelvi normák és anyanyelv előtti oktatás korszakáról lévén szó, helyesnek tűnik a már kodifikált kategóriákat feltételező „anyanyelv” vagy „nemzeti nyelv” fogalmának kerülése, és ehelyett a népnyelv kifejezés használata. Lásd ehhez az olyan népnyelv-definíciókat, mint „más-más nyelvjárásban beszélők nem köznyelvi, de közös nyelvi sajátságainak kifejezőeszközeinek összes-

Az ilyen premodern konfliktusoknak a kutatása jelenleg meglehetősen elválik, távol esik a modern nemzeti konfliktusok kutatásától. Ez több (önmagában nem kifogásolható) akadémiai tendencia nemkívánatos folyamányának tekinthető. Az egyik ilyen tendencia mintha éppen a nacionalizmusnak és a modern nemzeti konfliktusoknak a konceptualizálásából következne: e konceptualizálás szerint e nyelvi alapú konfliktusok az ipari-polgári társadalmak kialakulásához köthetők,⁶ ezért az ilyen típusú konfliktusokat feltáró kutatási programok is hajlamosak e századokhoz kötődni, miközben háttérbe szorul a más korszakok csoportközi konfliktusaival való összehasonlítás lehetősége. Pedig az ilyen összehasonlítások sokban hozzájárulhatnak akár a mai társadalmi folyamatok megértéséhez, éppen a különbözőségek feltárása révén.

Hasonlóképpen önmagában üdvözlendő akadémiai tendencia az a fajta interdiszciplinaritás, amely közel hozta egymáshoz a történelmet, a politológiát és a szociológiát. Ez utóbbiak fogalomkészlete és elemzési apparátusa viszont meglehetősen a modernitáshoz kötődik, így az interdiszciplináris megközelítések már önmagában nehézkessé tehetik a premodern világ kutatását. Pedig a történelemmel való érintkezése révén kibontakozott mind a szociológia, mind a politológia érdeklődése a korábbi korok iránt.⁷ De ennek az érdeklődésnek korlátot szab azoknak a

---

sége”, vagy „az irodalmi nyelvvel ellentétben a nép használta nyelv” (Kiss Jenő: Népnyelv és népnyelvkutatás. *Magyar Nyelvőr*, 2005/4. 397–419.) Ugyancsak szerencsésnek tűnik népnyelvi csoportokról és népnyelvi konfliktusokról beszélni, mert így elkerülhető a nemzet vagy nemzetiség fogalmak használata, melyek a premodern és modern korok között jelentésváltozásokon mentek át, így használatuk „eredendően polifonikus” (ERDŐS Zoltán: I. m. 15.). A népnyelven kívül még szabatosnak tűnhet etnikumokról beszélni, mivel e középkori városi nyelvi csoportok számontartották eltérő származásukat; viszont nagyon kevés fogalmunk van az eközben végbemenő keveredésről, vegyes házasságokról. Így a nyelvi elkülönülés az idő előrehaladtával feltehetően egyre kevésbé takart etnikai sajátosságokat; viszont magában foglalt szokásbeli (például öltözködésbeli) különbségeket. Mindemiatt a nemzetiség kifejezés használata is indokolt lehet, bár Szűcs (1972) óta újra-újra kritika éri a „nemzetiség” premodern kori használatát (Marcela DOMENOVÁ: I. m.).

⁶Lásd 1. lábjegyzet.

⁷A történelmi szociológia egyik alapművében Philip Abrams a történelem és szociológia teljes egymásba integrálása mellett érvelt. Philip ABRAMS: *Historical*

fajta adatoknak és forrásoknak a hiánya, amelyek e diszciplínák műveléséhez meglehetősen fontosak (mint amilyenek a népmozgalmi adatok, statisztikai adatgyűjtések, felmérések adatai), valamint a szakmai fogalomkészletek is nehézkesen alkalmazhatók a premodern viszonyokra.

A jelen tanulmány megszületése mögötti egyik fő motiváció éppen a modern és premodern csoportközi konfliktusok kutatása közötti kapcsolat erősítése: miben más, miben különbözik a modern nacionalizmusok keltette ellentétektől az, amikor a középkori Kőrmöcbánya német polgárai nem akarták megengedni a meggazdagodott szlovák kereskedőnek, Stanko Vilhelmovičnak, hogy közéjük költözzön? Vagy amikor a kora újkori Korpona város magyar és szlovák lakossága szabályos harcot, felkelést robbantott ki a város német vezetése ellen? Vagy amikor olyan céhszabályzatok születtek, melyek nem engedték más nemzeti ségűeknek a céhbe való belépést?

E kérdések elemzése során a tanulmány konceptualizálni próbálja a premodern és modern korok konfliktusai közötti strukturális különbségeket, illetve hasonlóságokat. Azonban a sokszor hangsúlyozott modernitásattribútumok vizsgálata – mint az írásbeliség, könyvnyomtatás, a szekularizáció, vagy a polgári jogi egyenlőség meglétének vagy hiányának elemzése – helyett inkább az állna a fókuszban, hogy a premodern konfliktusoknál mennyiben mutathatók ki azok az *érdekbeli* (materiális), *érzelmi* (szociokulturális) és *értelmi* (ideológiai) motívumok, melyek a későbbi nacionalizmusoknak sajátjaik.⁸

Sociology. Cornell University Press, Ithaca, 1982. A „mélymúlt” és politológia integrálásának szükségességéről: CSIZMADIA Ervin: Történelem, politika és nemzeti habitus. Mit mond a mának a mélymúlt? *Replika*, 2018/1–2. 279–291.

⁸ A nacionalizmusnak és modern nemzeti identitásnak e három motívumra való visszavezetéséről lásd KOLLAI István: Nemzeti identitás: felülről épített vagy alulról épülő? A nacionalizmusok kialakulásának társadalmi kölcsönhatásokra alapuló modellezése. *Politikatudományi Szemle*, 2020/3. 31–50. E koncepció szerint az egyén társadalmi magatartása az önérdékkövető (Adam Smith-i) *homo economicus*, a szociokulturálisan beágyazott (Ralf Dahrendorf-i) *homo sociologicus* és a világot megérteni igyekvő *homo philosophicus* motívációinak együttes, kölcsönhatásos jelenlétével írhatók le. Ezeket leegyszerűsítve érdekbeli, érzelmi és értelmi motívumoknak is nevezhetjük.

Ezek alapján a tanulmány egyik – itt megelőlegezett – következtetése az, hogy a közép- és kora újkori városok népnyelvi csoportjainak magatartását nemcsak az oly gyakran hangoztatott materiális-gazdasági motivációk mozgatták, hanem jelen voltak szociokulturális motívumok is, úgymint kulturális távolságérzet és akár idegengyűlölet másokkal szemben. Mégis, e korok konfliktusai jelentős strukturális különbséget mutatnak a későbbi korok nacionalizmusától; ez az a különbség, amelyet e tanulmány az *értelmi motívum* hiányaként próbál definiálni. Ez az ideológiaképzés és a narrativaképzés hiánya, azaz a konfliktusok ideológia- és narratívánélkülisége, az elképzelt közösségek létrehozásának a hiánya, a nyelvi különbségekre épülő világmagyarázatok hiánya.

Talán ez az ideologianélküliség az oka annak, hogy a premodern városi közegben fel-fellángoló népnyelvi konfliktusok nem hagytak maradandó emléket a későbbi nemzeti történetírásban, és történelmi eseménysorként sem mutatnak szerves kapcsolatot a modern kori nemzetiségi és nemzeti konfliktusokkal. A 18–19. századi nemzetiségi mozgalmak maguk sem építettek e korábbi nyelvi konfliktusok tradícióira, azokat nem emelték be történelmi hősi előzményeik sorába; talán emiatt is váltak ezek az események félig-meddig elfeledetté.

Felidézésük ezért nemcsak a nyelvi konfliktusok konceptualizálása miatt lehet érdekes, hanem mert feltárulhat a német-magyar-szlovák városi élet egy kevésbé ismert dimenziója. Ráadásul a népnyelvi konfliktusokat megszüülő sajátos társadalmi konstelláció – a nyelvi elkülönülés, együttélés és keveredés formáinak zárványszerű jelenléte a középkori városi életben – Európában is sajátos jelenség, ezért kutatása tágabb közegben is talán hozzáadott értékkel bírhat.

A városi többnyelvűség kialakulása

A népnyelvek szintjén megvalósuló városi többnyelvűség a német, magyar és szláv elem együttéléséből alakult ki, amely együttélésnek sokszor csak a tényét sikerül a források alapján

feltárni, de dinamikájáról (nemzetiségi arányokról, asszimilációról, nyelvi hierarchiáról) nem sokat tudunk.

Konszenzus leginkább abban van, hogy a felső-magyarországi városokat idetelepülő német hospesek alapították. Hogy azt milyen nyelvi-etnikai közegben tették, az már vita tárgya. A magyarországi középkor első századaiból származó gyér információkat – például a „silva Scepus”, „silva Zoulum” területmegjelöléseket Anonymusnál – a magyar szakma inkább lakatlan vidékekre való utalásnak tartja (hiszen erdőségekről van szó); a szlovák történelmi interpretáció szerint viszont nem pusztá erdőségeként, inkább királyi vadászterületként értendők.⁹ A helynevek tömegének szláv eredete valóban tekinthető a szlovák ősiség bizonyítékaként, kérdés az, hogy ez a szláv letelepülés mikor ment végbe: a német betelepüléssel párhuzamosan, vagy már előtte. E kérdés eldöntése igazából nem érinti jelen tanulmány szempontjából azt a tényt, hogy a középkor előrehaladtával egyre fejlettebb német alapítású városhálózat körbe volt véve olyan vidékekkel, melyeket egyre több szláv falu tarkított. Kivételnek a Szepesség mondható, ahol a német városok és falvak többé-kevésbé zárt tömbterületet alkottak, illetve Sáros megye, ahol a magyar nyelvhatárnak egy mára eltűnt északi kiöblösödése alakult ki, azaz Eperjes környékén magyar falvak is léteztek.¹⁰

A német lakosság szigetszerű, városokra szorítókozó jelenléte volt tehát jellemző, körbevéve szláv lakossággal, miközben a magyar nyelvi jelenlét sem volt példa nélküli. Hogyan alakult e helyzetben a népnyelvek városokon belüli viszonyrendszere?

A szláv nyelv városi jelenlétének legismertebb történelmi bizonyítéka Nagy Lajos zsolnai rendelete 1381-ből: ez a rendelet előírta a városi tanácsban a németek és szlávok paritásos jelenlétét, miután az idelátogató Nagy Lajos királynak a helyi szlávok elpanaszolták problémájukat, hogy kiszorultak a városvezetés-

⁹ Peter RATKOS: Postavenie slovenskej národnosti v stredovekom Uhorsku. [A szlovákság fejlődése a középkori Magyarországon.] In: *Slováci a ich národný vývin*. [A szlovákok és nemzeti fejlődésük.] Vydavateľstvo SAV, Bratislava, 1969. 7–40.

¹⁰ Marcela DOMENOVÁ: Prešov. In: Martin ŠTEFÁNIK et al.: *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. [Szlovákia középkori városainak lexikona.] Historický ústav SAV, Bratislava, 2010. 337–338.

ből. Az ezt követő két évszázadban aztán a német–szláv együttélés hasonló (sokszor békés, sokszor konfliktusos) momentumai kerülnek elő számos más városból, amelyek hol a vezetésben elfoglalt pozíciók nyelvi csoportok közötti újraosztását célozták,¹¹ hol a nyelvi csoportok templombéli jelenlétét, egyházközségen belüli súlyát¹² érintették. A városfalakon belül tehát egymástól elkülönülő nyelvi csoportokat tartottak nyilván, de nagyon keveset tudunk arról, volt-e közöttük átjárás, vegyes házasság, asszimiláció; illetve nem tudjuk, hogy egy csoporthoz tartozás mennyire volt örökre szóló, vagy inkább csak szituációfüggő. Sajnos nem lehet tudni sokat arról sem, mennyien beszéltek mindkét nyelvet.¹³ Mindettől függetlenül, a beszélt (vernakuláris) nyelvek jelenlétének egyértelműen vannak a hétköznapiakban is nyomai. A városokon belül erre utalnak például az olyan elnevezések, mint Eperjesen a Szláv utca, Szláv negyed, illetve Magyar utca, Magyar negyed (1411: *linea Sclavorum*, 1428: *Quartale Sclavorum*).¹⁴ De a nyelvi vagy területi származásra utalnak a korabeli családnevek is, amelyek révén a „szlovák” elnevezés is

¹¹ Branislav VARSÍK: K sociálnym a národnostným bojom v mestách na Slovensku v stredoveku. [Szlovákia középkori városainak társadalmi és nemzetiesség küzdelmeiről.] In: *Slováci a ich národný vývin*. I. m. 41–72. (Német–szlovák viták a nagyszombati városvezetésért a 15. század második felében, amelyek után Mátyás király 1486-ban paritásos alapon rendezte a nemzetiség együttélésének szabályait.) Ján TIBENSKÝ: *Chvály a obrany slovenského národa*. [A szlovák nemzet dicsőítései és apológiái.] Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava, 1965, 20–23. (A török elől menekülő magyarok révén immár német–szlovák–magyar viták a nagyszombati városvezetésért a 16. század első felében, és azok elsímitásáról az 1551. évi királyi rendelet révén.)

¹² Ferdinand ULICNY: K výskumu národnostnej štruktúry stredovekých miest na Slovensku. [A Szlovákia középkori városain belüli nemzetiségi struktúrák kutatásához.] In: Richard MARSINA (ed.): *Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918*. [Szlovákia városainak nemzetiségi fejlődése 1918-ig.] Osveta. 1984. Tíz felső-magyarországi városban regisztrálja az egyházközségen belül a szlovákok különállását (saját pap révén), amiből három esetben (Pozsony, Kassa, Eperjes) a magyarok saját pappal való jelenléte is kimutatható.

¹³ Juraj ŠEDIVÝ: Jazyková a etnická pluralita v stredovekom Prešporku/ Bratislave – stredoveká realita alebo moderný obraz? [A középkori Pozsony nyelvi és etnikai sokszínűsége – középkori valóság vagy modern képzet?] *Forum Historiae*, 2012/2. Ez is egy érv amellett, miért tűnik jobbnak népnyelvekről, és nem etnikumokról beszélni.

¹⁴ Dr. IVÁNYI Béla: *A középkori Eperjes magyarsága*. Városi Ny., Szeged, 1934, 32.

már adatolható a késő középkori városi közegben.¹⁵ Minden torzító és félrevezető hatás számításba vételével együtt, valamiféle „nagy tendencia” kirajzolására alkalmasnak tűnnek e családnevek is a középkorban.¹⁶ Vagy akár még a kora újkorban is: legalábbis ezt feltételezi a várostörténet egyik szlovák kortárs kutatója, Frederik Federmayer, aki az 1624. évi pozsonyi összeírás családnévelemzését végzi el, nyilván tudva, hogy ezeket nem lehet pontos statisztikai adatként kezelni.¹⁷

A létező nyelvi hierarchiák is sokat homályosítanak a nemzetiségi arányok megállapításán: a német nyelv köznapi hasz-

¹⁵ Anton Augustín BANÍK: *Ján Baltazár Magin a jeho politická, národná a kultúrna obrana Slovákov roku 1728*. [Ján Baltazár Magin és a szlovákokról írt politikai, nemzeti és kulturális apológiája 1728-ból.] Spolok sv. Vojtecha, Trnava, 1936. 129. (Baník a könyv hosszúra nyúlt, adatokkal teletűzdelt történelmi bevezetőjében a „Szlovák” családnév feltűnését 1375-től datálja.) Ratkoš felidézi a „Slovák” név felbukkanását 1444-ből Bártfán, ahol ez a város egyik kapitányának a neve („Nicolaus Czech et Slowak, stipendiarii supremi”). Peter RATKOS: Postavenie... I. m. – Eperjesen az adójegyzékek számos nemzetiséget jelző családnevet rögzítenek: Toth, Thott, Zlowak, Polak, Polonik, Magyar, Nemett, azonfelül Olaz, Lipsky, Sibenburger stb. Az eperjesi családnevek kapcsán: Dr. IVÁNYI Béla: I. m., valamint Marcela DOMENOVÁ: To ethnic situation... I. m.

¹⁶ A személy- és családnévadás egy óvatos, spekulatív rekonstrukcióra ad csak lehetőséget. Nem mindig tudni például, hogy az okiratokban szereplő személy- és helynevek formája a lejegyző nyelvének vagy egy helyi népnyelvnek a jelenlétére utal. Hogy a népre utaló vezetéknev valamikor valóban származást jelenthetett, azt mutatja például az a besztercebányai eset, amikor a németek által Unger Jánosnak nevezett polgárt a szlovákok Uhrín Jánosnak hívták. Peter RATKOS: Postavenie... I. m. – Elemzésre igencsak alkalmasnak tűnik az 1428. évi eperjesi adólajstrom, ahol a neveket nem egységes nyelvi megoldással, hanem még a személyneveket is szlávosan, németesen vagy magyarosan jegyezték le – ez nyilván a nemzetiségi hovatartozásra utal. Dr. IVÁNYI Béla: I. m. 5. Ezzel együtt többen óva intenek a névelemzés módszertanától. Marcela DOMENOVÁ: To ethnic situation... I. m.

¹⁷ Eszerint Pozsony 63%-ban német, 20%-ban magyar és 16%-ban szlovák lakossággal bírt (a számolás módszertani rizikója többek között az, hogy ezen arányok megállapításánál jobb híján eltekint a szerző a 16,8%-nyi vezetéknev alapján nem besorolható lakostól, őket arányosan felosztja a három nemzetiség között). Az is jól kirajzolódik, hogy az egyes nyelvi csoportokhoz milyen társadalmi osztályok tartoztak. A németek minden városi rétegben jelen voltak, a magyar nyelvű lakosság három csoportba sorolható – úgy mint nemesség, a gazdag családok szolgálószemélyzete és a kézművesek –, a szlovák lakosságot pedig gazdag nemesi családokon kívül a városi szegényréteg képviseli. Frederik FEDERMAYER: *Rody starého Prešporka*. [A régi Pozsony családjai.] Monada, Bratislava, 2003. 45–46.

nálata, úgy tűnik, jóval túlterjedt a német anyanyelvi közegen. Talán ez a presztízsnyelvi használat az oka annak, hogy ugyanarról a városról egy nyelvűként és többnyelvűként is megemlékeznek. Így például Pozsonyt a távolabbról érkező (königsbergi) látogató 1587-ben teljesen németnek írta le: feltehetőleg a városi életben minden nyelvi csoport a németet használta, miközben a város talán akár harmada feltételezhetően ekkor nem német anyanyelvű volt. Ugyanitt egy beköltöző csehnek 1632-ben külön kellett kerestetnie valakit fia kereszteléséhez, aki tud csehül; a végrendeletek között pedig e korszakban kevés a magyar és a latin, szlovák pedig egyáltalán nincs. Mindez egyszerre utal a nem német lakosság alacsony arányszámára, de feltételezhető, hogy még ennél is kevésbé volt érzékelhető a nyelvi jelenlétük.¹⁸ Hasonlóan a német nyelv presztízsjellegére utalnak az olyan úti beszámolók, mint amilyen a német földről ideérkező Daniel G. Speer trombitaművésze és zeneszerzője (1636–1707), aki kalandosra színezett útirajzában a szepességi városok német–szlovák vegyes etnikai összetételéről ír, miközben kiemeli a városi élet németes jellegét, hogy például a lócsei városvezetésnek német kabátokban, német cipőkben és kalapokban kellett járnia a német jog használatának jeleként.¹⁹ Karl Julius Schröer 19. századi filológus (1825–1900) is arra mutatott rá – inkább már saját századainak tapasztalatai alapján, de feltehetően korábbi történelmi korokra is sokszor jellemző tendenciaként –, hogy a felső-magyarországi nem német középrétegek előszeretettel használták a németet mint presztízsnyelvet, amelynek sajátos izvilágot adtak a belekevert szlovakizmusok és hungarizmusok.²⁰ Az egyes nép-

¹⁸ Uo.

¹⁹ Daniel SPEER: *Magyar Simplicissimus*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1998. Másutt a Szepességre ezt írja Speer: lakói „teljesen németek, tóttal keverve, erkölcsük és szokásuk pedig javarészből németes” (XIII. fejezet).

²⁰ Karl Julius SCHRÖER: *Beitrag zu einem Wörterbuche der deutschen Mundarten des ungrisches Berglandes*. Wien, 1858. 224. „A középosztály, elsősorban a nők, szívesen tettetik a nem német vidékeken, minthogyha a német lenne az anyanyelvük, amivel így megkülönböztetik magukat a műveletlenektől. Valójában még ennek a társadalmi osztálynak a házaiban is, a nem németek közepette, hallható ez a német beszéd...” A szlovakizmusnak-hungarizmusnak az olyan formulákat tartja, mint hogy „ich und Peter” helyett „wir mit Peter”-t, „so lange ich esse” helyett „bis ich esse”-t mondanak.

nyelvek tehát saját társadalmi funkcióval is bírhattak, és ez nem csak a német nyelvre volt igaz: Nagyszombatban – ahol a céhek többsége szlovák alapítású volt – a gazdasági témájú városi iratok is főként szlovákul készültek; mintha a szlovák az „iparosok nyelve” lett volna.²¹ Eközben voltak a térségben „magyarosnak” tekintett szakmák (mint a csizmadiáké és gombkötőké), amelyek esetében akkor is magyar céhszabályzatok születtek, ha azokat nem magyarok alapították.²² E szituációfüggő nyelvhasználat alapján nagyon óvatosan kell kezelnünk a korabeli nyelvi konfliktusokban egymásnak feszülő nyelvi csoportok közti határvonal kérdését – könnyen lehet, hogy egy adott csoporthoz tartozás is szituációfüggő volt.

A szomszédos cseh népnyelv fejlődése is bizonyosan befolyásolta a szláv-szlovák nyelv használati értékét. A Csehország és Magyarország között fennálló dinasztikus és egyéb kapcsolatok implicite a felső-magyarországi szláv-szlovák nyelvjárások létjogosultságát is erősítették (miközben ezeknek a csehvel való azonosítása éppen vissza is vethette az azt beszélő lakosság saját regionális nyelvi öntudatának fejlődését).²³ Így például jelen volt ekkor a cseh nyelv a korabeli magyarországi katonaság körében, és egyes (részben szláv-szlovák) lakosságú városokkal magyarországi elöljárók is csehül leveleztek.²⁴

Néhány kultúrtörténeti érdekesség is példázza azt, hogy a szlovák, vagy annak bohemizált változata használatos volt Felső-Magyarországon. Ilyen a 14. századból származó cseh–latin „pozsonyi szótár”, amely, bár cseh földön készült, talán nem véletle-

²¹ A nagyszombati városi jegyzőkönyveket eközben a latin mellett magyarul és németül vezették. A csehlevelek között több volt a szlovák, mint a német vagy a magyar. KIRÁLY Péter: Az 1648. évi latin–magyar–szlovák szótár. *Magyar Nyelv*, 1985/1. 29–42.

²² Anton ŠPIESZ: Slovenský element v remeselnej výrobe miest a mestečiek v období neskorého feudalizmu. [Szlovák jelenlét a városi kézművesiparban a késő feudalizmus időszakában.] In: Richard MARSINA (ed.): I. m. 175–187.

²³ SZALATNAI Rezső: *A szlovák irodalom története*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1964.

²⁴ Például Nagyszombat városával csehül levelezik ekkor a királyi kancellária, Mátyás király zsoldosai Magyar Balázshoz egy cseh–szlovák levélben fordulnak. KНИЕZSA István: *Stredoveké české listiny*. [Középkori cseh oklevelek.] Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952.

nül került Pozsonyba: bevezetőjében a szerzője, a cseh Claretus mester a magyarországi szlávokra is kitér, és korholva biztatja őket nyelvük használatára.²⁵ Ugyanilyen kultúrtörténeti kuriózum a Bártfa környékét uraló huszita rablócsapatoknak az a zsarolólevele, amelyet korabeli szlovák nyelven írtak a városnak, bosszúval fenyegetve a polgárokat amiatt, hogy társaikat, mint rablókat, kivégeztek.²⁶ Nyilván nem írták volna azt korabeli szlovák nyelven, ha nem számítottak volna arra, hogy ezt a levelet képesek a városbéliek elolvasni.

A cseh husziták tartós, évtizedes jelenléte önmagában is felveti a kérdést: harcias térnyerésük mennyire változtatta meg a városbéli nemzetiségi viszonyokat? A historiográfia hajlamos a városi német elem visszaszorulását feltételezni a huszita betöréseknek és hódításoknak köszönhetően, ez azonban inkább csak a husziták „németellenességéből” kiinduló feltételezés; a városi népeségi viszonyokra vagy a nyelvhasználatra mért hatásuk csak kivételes esetben mutatható ki.²⁷ Ilyen kivételnek számít Nagyszombat esete: a várost 1432-ben elfoglalták a husziták, a német patríciátusnak menekülnie kellett, és 1435. évi visszatérésük után már nem tudták visszaállítani dominanciájukat. Zsigmond király 1436-ban ugyanis már szabad letelepülési jogot biztosított mindenkinek, hogy a város újra benépesedjen, ami aztán pár évtized múlva német–szlovák vegyes lakosságúvá vált.²⁸

²⁵ Václav FLAJŠHANS: *Klaret a jeho družina. Slovníky veršované*. [Claretus és társai. Versbe szedett szótárak.] Česká akademie věd a umění, V Praze, 1926.

²⁶ SZÁDECZKY Lajos: A XV. sz. cseh rablók két levele Bártfa városához. *Magyar Történelmi Tár*, 3. sorozat 5. kötet. 1882. 202–203. Egy másik fordítást közöl DONGÓ Gy. Géza: Fenyegető levél a huszitéktól. *Adalékok Zemplén-Vármegye Történetéhez*, 1900/4. 123–124.

²⁷ Ján MIŠIANIK: *Pohlady do staršej slovenskej literatúry*. [Betekintés a régebbi szlovák irodalomba.] Veda, Bratislava, 1974. A huszítizmusnak inkább ideológiai hatását mutatja ki, latin traktátusokban: Stanislav ŠMATLÁK: *Dejiny slovenskej literatúry od stredoveku po súčasnosť*. [A szlovák irodalom történelme a középkortól napjainkig.] Tatran, Bratislava, 1988, 102. Šmatlák szerint huszita nyelvi hatások alig-alig mutathatók ki Szlovákia területén. Hasonlóképp SZIKLAY László: *A szlovák irodalom története*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962. 46., 51. Itt érdeemes megjegyezni azt is, hogy a huszita pusztítások a vidéket is érintették, így nehéz megítélni a városi és vidéki lakosságra mért hatások arányát.

²⁸ Juraj ŽUDEL: *Osídlenie Slovenska v neskorom stredoveku*. [Szlovákia területeinek lakossága a késő középkorban.] Veda, Bratislava, 2010. 132.

Azonban tömegesen ilyen folyamatokra nem utalnak a források. Ahogy az is kétséges, hogy a huszita jelenlét valamilyen szlovák nemzeti önazonosság erősödéséhez hozzájárult volna; hatásuk Magyarországon inkább vallási, ideológiai téren mutatható ki, és nem a cseh–szlovák kapcsolatok erősítésében, amit az is bizonyít, hogy a huszitizmus egyik legjelentősebb magyarországi központja az Alföld déli részén, a Szerémségben formálódott.²⁹ A városi alsóbb néprétegek emancipációs harcaira is hatással lehettek a huszita ideák, de ez éppen Budán adatható – ahol magyarok robbantottak ki zavargást a patríciusok ellen³⁰ –, és Pozsonyban, ahol pedig azok a halászok lettek a husziták szövetségesei, akik munkájuk során találkoztak, érintkeztek egymással.³¹

Sok város nemzetiségi összetétele vált színesebbé a török elől menekülő magyarok megjelenése miatt is; ennek arányáról úgyszintén keveset tudunk, a folyamatot rekonstruálni inkább egyéni életutak alapján lehet.³² Hogy a jelenség tömeges lehetett, arra bizonyíték például az az 1531-ben kelt rendelet, miszerint Nagyszombat az üres lakásokat bocsássa a menekültek rendelkezésére.³³

A városi német közösségeket érő külső behatások sokasága mellett nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tény, hogy ma-

²⁹ A szerémségi és dunántúli városok mozgalmainak huszita eredetéről különböző ideológiai színezetű áttekintést nyújt TÓTH-SZABÓ Pál: *A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon*. Budapest, 1917; SZÉKELY György: *A huszitizmus és a magyar nép. Századok*, 1956/3. 331–367.

³⁰ KUBINYI András: *A budai német patríciátus társadalmi helyzete családi összeköttetéseinek tükrében a XIII. századtól a XV. század második feléig. Levéltári Közlemények*, 1971/2. 245.

³¹ Václav CHALOUPECKÝ: *Proces proti husitským přívržencům v Bratislavě r. 1434. [A husziták pozsonyi támogatói elleni per 1434-ben.] Právny obzor*, 13. 1930/6. 8–17. 1432-ben a husziták előtt az utat a pozsonyi városfalon belüli segítők próbálják megnyitni. A későbbi periratokból kiderül, hogy pozsonyi halászok közül kerültek ki ezek a segítők, akik a kereskedésük folyamán kapcsolatba kerültek a cseh huszitákkal.

³² BESSENYEI József: *Menekültek... A kereskedelem helyzete Magyarországon 1526 után, Bornemissza Tamás és a budai menekültek működésének tükrében*. Miskolci Egyetem, Budapest–Miskolc, 2007.

³³ Jozef VLACHOVIC: *Národnostné boje v mestách na Slovensku v 16. a 17. storočí. [Nemzetiségi küzdelmek a Szlovákia területén lévő városokban a 16. és 17. században.] In: Slováci a ich národný vývin. [A szlovákok és nemzeti fejlődésük.] Vyd. SAV, Bratislava, 1969. 76.*

guk a németek is magukra húzták az eredetileg városukon kívül eső nyelvi közösségeket, mégpedig demográfiai okok miatt. Az európai várostörténet egyik általános megállapítása ugyanis, hogy – életmódbeli és higiéniai okok miatt – a városok nem reprodukálták saját lakosságukat, folyamatos bevándorlásra volt szükség fennmaradásukhoz.³⁴ Ezt a mentalitástörténeti jelenséget a magyar várostörténet kutatói is igazolták, például Buda vagy Kassa kapcsán.³⁵ Mindez tehát egy lassú, de folyamatos lakosságcserét jelentett: Pozsonyban az 1500-as évek polgári családjai 1680-ra eltűntek, azok a családok pedig, amelyek 1700 után a legmagasabb városvezetési funkciókban voltak, nem voltak még jelen a városban 1624-ben.³⁶ Hogy mindez nem jelentette Pozsony esetében a nyelvi viszonyok megváltozását, az többek közt annak köszönhető, hogy a városnak Alsó-Ausztria óriási bevándorló hátországot biztosított, a helyi német patríciuscsaládok a kárpáti német mellett jelentős arányban német és ausztriai származásúak voltak.³⁷ Ahol viszont ez nem volt adott, mint Nagyszombat, Trencsén, Zsolna vagy a bányavárosok esetében, ott vagy távoli német területek lakosságtöbblete jelent meg a városban, vagy a környékbeli népek munkaerejére lett szükség; így adott volt a

³⁴ A jelenséget már a 19. századi kutatók regisztrálták, és próbálták magyarázni: „A városi élet és a magasabb civilizációs elvárások ezeknek az egyéneknek a lelki energiáját annál erősebben veszik igénybe, mint amennyire ez általában véve az emberi reprodukciós képességgel összeegyeztethetőnek tűnik. A magasabb életszínvonalra jutó néprétegek hajlanak a felé a patológikus jelenség felé, hogy nincsenek leszármazottaik, vagy inkább csak női utódokat [?] hoznak világra, és így ezeknek az osztályoknak a fennmaradása a családok folyamatos cserélődésétől válik függővé.” Ottokar LORENZ: *Lehrbuch der gesamten wissenschaftlichen Genealogie. Stammbaum und Ahnentafel in ihren geschichtlichen, sociologischen und naturwissenschaftlichen Bedeutung*. W. Hertz, Berlin, 1898. 487. Granasztói arra utal, hogy a házasságok magasabbra kúszó átlagéletkora lehetett ilyen ok, illetve az özvegyekkel való gyakori házasság, amikor az egyik fél már meddő volt. GRANASZTÓI György: A polgári család a középkor végi Magyarországon. (Adalékok és feltevések egy „jóléti társadalom” természetrajzához). *Történelmi Szemle*, 1982/4. 605–664.

³⁵ KUBINYI András: Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló-korban. *Levéltári Közlemények*, 1966/2. 227–291.; GRANASZTÓI György: *Kassa társadalmá a 16. század derekán. A városi élet keretei a feudális kori Magyarországon*. Korall, Budapest, 2012.

³⁶ Frederik FEDERMAYER: I. m. 43–44.

³⁷ Uo. 42–43., Miloš MAREK: I. m. 9.

szlovákság megjelenése ezekben a városokban. Sáros megyében, ahol ekkor még komolyabb magyar lakosság is élt, hasonló beköltözési folyamat zajlott le Eperjes irányába, sokáig erős magyar jelenlétet biztosítva ott.³⁸

A többnyelvűvé, többnemzetiségűvé váló városok egyszerre hozták létre az együttélésnek, a konfliktusoknak és az egymással való nyelvi-nemzetiségi keveredésnek is a mintázatát. A bányavárosok vagy a szepességi városok nyelvhasználatában kimutatható mind a német jövevényszavak megjelenése a szlovákban, mind a szlovakizmusok megjelenése a németben.³⁹ A nevek írásmódjánál a német szövegekben feltűnik a női nevek *-ova*, *-owa* végződése, a szlovákban pedig az *-in* végződés;⁴⁰ a dalkincsben, énekekben pedig kimutatható egy kétnyelvűség, bilingvizmus is (de a dalmvilág motívumaira is igaz a keveredés).⁴¹ A népnyelvi csoportok kerületek vagy utcák szerinti jól ismert szegregációja sem érten-dő szigorúan. Az 1428. évi eperjesi adólajstrom szerint a legtöbb magyar valóban a Quartale Hungarorumban lakott, de ezenfelül sincs olyan kerület, ahol ne lett volna jelen magyar lakosság.⁴² Azt is tudjuk, hogy Tinódi Lantos Sebestyén, amikor Kassára költözött, a szlovák utcában vett házat, ahol éppenséggel a szomszédja

³⁸ Az 1428. évi teljes eperjesi adólajstrom alapján a város hatoda tehető magyar nemzetiségűnek. Dr. IVÁNYI Béla: I. m. 6.

³⁹ JÁN DORULA: *O slovensko–nemeckom spolunaživaní v 16–18. storočí*. [A 16–18. századi szlovák–német együttéléstről.] Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Bratislava, 2014. A kötet részletesen és számos példával ismereti, hogy milyen német szavak kerültek a szlovákba, vagy váltak időlegesen használatossá, mint például a *gman* (*gemein*), *burgar*, *ratúz* (*Rathaus*), *safár*. A németbe bekerült szlovák szavak (*Hattert* = *chotár*, *Spanschaft* = *megye* [ispánság], *Dworsky* = a város földjeinek és gazdálkodásának felügyelője, *Sellar* = *zeliar*) nem véletlenül alsóbb szolgálói rétegek életviteléhez kapcsolódtak. A nyelvi elemzések alapja itt többek között a besztercebányai kétnyelvű számadáskönyv összehasonlítása, és a szintén két nyelven írt városi rend 1608-ból.

⁴⁰ JÁN DORULA: *O slovensko–nemeckých jazykových vzťahov v 17. storočí*. [A 17. századi szlovák–német nyelvi kapcsolatokról.] In: JÁN DORULA (ed.): *Z histórie slovensko–nemeckých vzťahov*. [A szlovák–német kapcsolatok történelméről.] Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Bratislava, 2008.

⁴¹ HANA URBANCOVÁ: *K typológii slovensko–nemeckých vzťahov v tradičnom piesňovom repertoári*. [A tradicionális népdalkínálaton belüli szlovák–német kapcsolódások tipológiájáról.] In: JÁN DORULA (ed.): I. m. 152–183.

⁴² Dr. IVÁNYI Béla: I. m. 5.

is magyar volt.⁴³ Így tehát e premodern korokra is igaznak tűnik a Roger Brubaker által *groupism*nek nevezett jelenség: úgy létezett a nemzetiségi csoportok megalkotásának gyakorlata, hogy közben a mögötte lévő etnikai tartalom korántsem volt olyan egyértelmű a diskurzusok szintjén: nem volt homogén, sem állandó, egymástól nem volt egyértelműen lehatárolható.⁴⁴

A népnyelvi konfliktusok érdekbeli és érzelmi (szociokulturális) motívumai

A források alapján meglehetősen egyértelműen kirajzolódik a nyelvi küzdelmeknek egy erőteljes érdekalapú mozgatórugója: a városvezetésben vagy az egyházi életben korábban nem képviselt nyelvi csoportok így akartak képviselőhöz jutni. Érvrendszerük is ennek megfelelően tiszta és „földhözragadt” volt, egyszerűen városbéli jelenlétükre vagy gazdasági szerepükre hivatkoztak. A zsolnai szlávok 1381-es privilégiumában is alapvetően ez a két érv – a szlávok számossága és gazdasági hasznossága – szerepel, hogy miért emelik be őket a városvezetésbe, és nincs szó németeknél régibb ősiségükről, vagy valamiféle kollektív kulturális jogról.⁴⁵ Objektív érdekvédelem, piacvédelmi ok jelent meg az egynyelvű tagságot előíró céhszabályzatokban is; ezekre meglehetősen sok példa adódik.⁴⁶ Az egyik legsúlyosabb városi

⁴³ SZIKLAY László: A szlovák históriás énekek problémájához. *Filológiai Közöny*, 1956/1–2.; KEMÉNY Lajos: Ifj. Tinódi Sebestyén családja. *Századok*, 1901/7. 655–657.

⁴⁴ ROGER BRUBAKER: Ethnicity without groups. *European Journal of Sociology / Archives Européennes de Sociologie / Europäisches Archiv für Soziologie*, 2002/2. 163–189.

⁴⁵ JÁN TIBENSKÝ: I. m. 16–17. Varsik azt feltételezi, hogy a zsolnai szlávoknak is igazából azért vált fontossá a városvezetésben való képviselőjük, mert megnyílt a Vratislav–Kassa kereskedelmi út, és a város előbb éves piac tartására (1357), majd a Vratislav–Kassa áruforgalom vámolására kapott jogot (1364). Branislav VARSÍK: I. m. 57–59.

⁴⁶ A téma friss szlovák áttekintése: PAULINA ŠMERINGAIOVÁ: Slovensko–németké vztahy v 15.–18. storočí. [Szlovák–német kapcsolatok a 15–18. században.] *Slavica Slovaca*, 2018/3. 42–47. Különösen „kirekesztő” jellegűek, amikor expliciten a másik nemzetiség megjelenését tiltják. A besztercebányai mészárosok céhének alapszabályába bekerült 1481-ben, hogy abba „semmilyen szlovákok

konfliktus, az 1525–1526. évi besztercebányai bányászfelkelés mögött is alapvetően a korai bányakapitalizmus keltette „osztályellentétek” húzódtak (bérharcok, inflációs feszültségek), és nem, mondjuk, a szlovák bányászok szembenállása a német patriciátussal, hiszen a bányászok jó része német volt.⁴⁷ A városi mikrovilágokon belüli nyelvi együttélés dinamikájában – legalábbis a szűkösen rendelkezésre álló középkori és kora újkori forrásanyag ezt mutatja tehát – sokszor nagyon is megfogható objektív okok miatt alakultak ki olyan ellentétek, amelyek aztán nyelvi konfliktusok formáit ölthették. Ezek a társadalmi osztályok között formálódó érdekellentétek sokszor azért sem alakulhattak tiszta nyelvi ellentétekké, mert például a németek azokban a legelső rétegekben is jelen voltak, melyek a városvezetés-

---

vagy magyart bevenni nem szabad”, de ugyanezt tette a magyarokkal a trencsényi szlovák posztóképzők céhe. Jan TIBENSKÝ: I. m. 23. A körmöci cipészek 1508. évi statútuma kifejezetten csak német születésű tagok felvételét engedi. Iveta PEČNÍKOVÁ: Kremnické cechy a ich sociálna starostlivosť v 15. a 16. storočí. [A körmöcbányai céhek és azok szociális tevékenységei a 15–16. században.] In: *Kremnický letopis*. 2007, roč. 6, č. 2 (A szerző azt feltételezi, hogy ez a kirekesztés az együttélés hosszú időszaka alatt a gyakorlatban felpuhulhatott.) Mindennek az ellenkezőjére is van példa: a kassai puszkaporgyártók céhszabályzata szerint beléphet hozzájuk minden „idegen mesterlegény, a ki tisztességesen mesterségét megtanulta, akár német, magyar, avagy tót nemzet legyen”. KEMÉNY Lajos: A kassai puszkaporgyártók céhszabályzata a XVIII-ik századból. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1911. Budapest. 118.

⁴⁷ Peter RATKOŠ: *Povstanie baníkov na Slovensku roku 1525–1526*. [Az 1525–1526. évi bányászfelkelés.] Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 1963. Ratkoš monográfiája a korabeli marxista történetírás monumentális emlékkállítására a munkásosztály egyik első jól dokumentálható fellépésének; ezzel együtt a szerző nem tér ki a városok nemzetiségi törésvonalainak vizsgálata elől sem (287–295.). A személy- és családnevek alapján a bányászok, kohászok, szénégetők – és ezzel a bányászfelkelők – között jelentős szlovák jelenlétet mutat ki, miközben megint fel kell hívni a figyelmet e módszertan bizonytalanságaira: például a nevek jó része nemzetiségileg „beazonosíthatatlan” marad. Egy érdekes próbálkozás ugyanítt a német és szlovák perselypénzbevételek összevetése, amelyek bár rendkívül ingadozó arányokat produkálnak, egyértelműen tartós városi szlovák jelenlétre utalnak. És miközben a szlávok jelenléte egyes szakmákban több mint nyilvánvaló, egyes dokumentumok – amelyek például a születés vagy származás helyét is feltüntetik – meglepően nagy arányt mutatják ki a sziléziai lengyel és morva betelepülőknek (akik nyilván utána könnyen elszlovákosodtak).

sel szemben próbáltak fellépni.⁴⁸ Az, hogy a patrícius–plebejus ellentétek a többségében német Pozsonyban is erősek voltak,⁴⁹ egy közvetett bizonyíték arra, hogy a nyelvileg kevertebb városokban is joggal kereshetünk a hasonló mozgalmak háttérében érdekbeli motívumokat.

Mindez azonban nem feltétlenül jelenti a társadalmi tér alakításának folyamatában a szociokulturális motívumok teljes hiányát – még ha ezek súlya esetleg nem is hasonlítható az érdek alapú motívumokhoz –, hiszen a nyelvi alapú elkülönülésnek léteztek a városi közéletben meglehetősen komoly tendenciái: erre fentebb láttunk példákat az egyházi életből, a városvezetésen belül, vagy a lakóhely szerinti szegregációban. Hogy e létező kulturális távolságérzetet mennyiben erősítették a materiális okok miatt kialakuló érdekkonfliktusok, és az így növekvő kulturális távolságérzet aztán mennyiben hatott vissza a konfliktusok okaira, és nehezítette azok feloldását: a források hiányossága miatt felesleges lenne ezen sokat spekulálgatni. Pusztán annyit tűnik lehetségesnek megállapítani, hogy létezett az érdekkonfliktusnak és kulturális ellenérzésnek egymást erősítő kölcsönhatása, és így a konfliktus alakulásának könnyen adódhatott egy spirálisan kifejlődő jellege.

Kevés olyan forrás maradt fenn, amely effajta összefüggések kutatásához megfelelő mélységű anyagot ad; de a kutatói figyelem is meglehetősen következtlenül kötődött e témához.⁵⁰ Mégis, a

⁴⁸ Pozsony kapcsán lásd Frederik FEDERMAYER: I. m. A bányavárosok kapcsán az első adatok a német vajúrokról: PÉCH Antal: *Alsó Magyarországi bányaművelésének története. Első kötet.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1884. 359. Tovább: Peter RATKOS: *Povstanie baníkov...* I. m.

⁴⁹ A pozsonyi lakosságon belüli harcok egy friss áttekintését adja: Blanka SZEGHYOVÁ: Coexistence of Diversities: Social, Ethnic and Religious Frontiers and Identities in Early Modern Hungarian Towns. In: Luďa KLUSÁKOVÁ–Laure TEULIÈRES (eds.): *Frontiers and Identities. III. Cities in Regions and Nations.* Edizioni Plus Pisa University Press, Pisa, 2008. 121–135. Pozsonyban a városi szegények és patríciusok között egy olyan összetűzésre is sor került, amit maga a város bírása, Ulrich Rauchenwarter szított a vele elégedetlen polgárokkal szemben.

⁵⁰ A városkutatásra, elsősorban a bányavárosokra vonatkozó magyar és szlovák történetírás áttekintését lásd Miroslav LACKO: Príspevok k archontológii Vrchného inšpektorského úradu v Smolníku do roku 1788. [Észrevételek a szmolnoki főbányahivatal hivatalnokjegyzékéhez az 1788-as évig.] In: Miroslav LACKO (ed.): *Montánna história: Ročenka o dejinách baníctva a hutníctva.*

szakirodalomból feltárható a városbéli viták során felszínre jutó olyanfajta megbélyegző beszéd, amely egyszerre volt a jele és a továbbtáplálója a nyelvi csoportok közötti kulturális távolságérzetnek. Selmechányán például 1621-ben, egy adóemelés miatt egyébként is feszült légkörben Ruprecht Schwender német királyi bányatiszt egy elégedetlenkedő bányászt szláv vadállatnak nevezett („du bist ein windischer Schelm”). „Erre a vájárok valamennyien felzúdultak, és nagy lármával a bányabíróhoz vitték Schwendert, azt állítván, hogy ő azt mondta volna, a „wend (tót) munkások mind Schelm-ek”. Ott a tisztviselőnek magyarázatot kellett adnia tetteire; valamint elégtételként a bíróság által külön is kimondatott, hogy a szlovák bányászok becsületesek.⁵¹ A materiális érdekekben mérhető érdekmotívumok és a kulturális távolságérzetben manifesztálódó érzelmi motívumok közötti spirális kölcsönhatások feltárhatók a korszak egyik legvéresebb népnyelvi konfliktusában is, amely Korpona városában zajlott. A korponai nemzetiségi feszültségek első jelének az tekinthető, hogy amikor 1517-ben IV. Béla városi privilégiumának megújítására sor került, abba betoldottak utólag egy félmondatot: hogy tanúságtételnél hitelesnek csak a német embert lehet elfogadni.⁵² A német vezetés magyar–szlovák lakosságot marginalizálni próbáló magatartása végül komolyabb és nyílt belviszályokhoz vezetett: 1598-ban a (feltehetően már magyar–szlovák túlsúlyú) polgárság a magisztrátus mellé egy huszonnégy tagú kiegészítő testületet akart felállítani, de

---

[Bányásztörténet: a bányászat és kohászat történeti évkönyve.] Slovenská spoločnosť pre sociálne a hospodárske dejiny, Limbach, 2011. 94–195. Ebből az derül ki, hogy a szlovák kutatók sokáig a korábbi magyar eredményekre építettek, amelyek viszont (különösen az első világháború előtt) az interlingvális, nemzetiségi kérdéseknek nem tulajdonítottak jelentőséget. Majd a kommunizmus alatti osztályharcközpontú kutatás egy erős társadalomtörténeti, de gyenge mentalitástörténeti fókuszhozott magával, amely mellett a szlovák historiográfia 1989 után is sokáig lehorgonyzott. E metodológiai hiányt a várostörténetesek új generációja próbálja kitölteni, illetve az olyan platformok, mint a *Forum Historiae* vagy a *Mesto a dejiny* folyóiratok.

⁵¹ PÉCH Antal: *Alsó Magyarország bányaművelésének története. Második kötet.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1887. 171. Kiemelés tőlem – K. I.

⁵² Jozef VLACHOVIC: I. m.

a városvezetés ezt a kérést elutasította.⁵³ Ettől kezdve adatolhatók a folyamatos konfliktusok Korponán, ahol a német városvezetéssel a magyar és szlovák lakosság együtt, meglehetősen szoros szövetségben szállt szembe, és amelynek során a német városvezetés ellen a korponai magyar–szlovák lakosság szabályos felkelést robbantott ki, amelyben szlovák és magyar vezetők is meghaltak.

Miközben Korponán regisztrálhatjuk a konfliktusok népnyelvi jellegét, nem tudjuk azt, hogy a városi lakosság népnyelvek szerinti csoportosulása, ön- és külső besorolása milyen módon ment végbe. Így a konfliktusnak azt a dimenzióját tudjuk csak feltárni, hogy azoknak volt egy népnyelvi szimbolikája, és hogy e szimbolika felek általi használata tovább erősítette, illetve másokra is kiterjesztette a konfliktust. Jó példa erre a német Launer Gergely és a magyar Kapcsos János 1605-ből ismert összeszólalkozása, amikor utóbbi azt kiabálta előbbire: „Ti németek, eljátszottátok királyotokat, benneteket a kutyák is lepiszkítottak!”⁵⁴ A korponai (ekkor még német) tanács véresen komolyan vette a sértést: nyelvének kitépésével akarta a perlekedő magyart büntetni. Külön érdekes, és a konfliktusba – a nyelv mint szimbólumrendszer mentén – történő spontán bevonódásra jó példa, hogy végül a helyi magyar nemesi családok közbelépésére sikerült pénzbüntetésre enyhíteni az ítéletet. Aztán ismeretes 1610-ből a saját jogokért közösen küzdő korponai magyarok és szlovákok közös panaszlevele, akiket eszerint azzal sértegették a németek, hogy a szlovákoknak és magyaroknak nincsen királyuk, és nem is lesz nekik; vagy hogy a három napja kötélben lógó német többet ér, mint száz szlovák.⁵⁵ A viszálykodást végül Thurzó György nádor

⁵³ CSERY József: Korpona városának ismertetése. (Harmadik közlés.) *Magyar Tudományos Értekező*, 1862/5–6. 436.

⁵⁴ MATUNÁK Mihály: *Adatok Korpona történetéhez*. Joerges Ny., Korpona, 1902. 11–12.

⁵⁵ MATUNÁK Mihály: I. m. „Korponán lakozó magyarok és tótok” panaszlevele a „német tanácsra”. Ebből látszik, hogy számos tiszta érdekmotívum is mozgatta a városvezetésből kimaradókat: a német városvezetést vádolták többek között a városi telkek eltulajdonításával, vagy városi javak olcsón történő eladásával maguk között. „Tizenkettődször: Ilyen becsületünk vagyon az német előtt, hogy azt mondaná: »nincsen néktek magyaroknak és tótoknak királyotok, nem is léssen soha, nem is érdemlítek, árulók vagytok.« [itt a magyarokat és szlovákokat feltehetően a Bocskai felkelőivel azonosították – a szerző megj.] Még azt is mondták,

különböző (paritásos jellegű) megoldásokkal simította el 1611-ben: elrendelte a városi főbíró közvetlen, polgárok általi választását a szenátus helyett, miközben a szenátusba a hat német tag mellett három-három magyarnak és szlováknak kellett kerülnie. Amihez elrendelte egy „kültanács” felállítását is, nyolc-nyolc magyar, német és szlovák taggal. Végül a vártemplomban a németek mellett a szlovákok is helyet kaphattak.⁵⁶

A selmeci és korponai sértegetések jól adatolt, látványos, viszont önmagukban súlytalan eseteihez képest kevésbé szembe-tűnően, csöndesebben, de súlyosabban jelenik meg a kulturális távolságérzet konfliktusgeneráló jellege a kirekesztő céhszabályzatokban. Jóllehet piacvédelmi megfontolások vezethették a más nyelvűek kizárását, de eközben miért fogadták be a saját nemzetiségűeket? Ha például a beszercebányai mészárosok távol is akarták tartani saját piacuktól a környező falvak szlovákjait, miért fogadtak be eközben egy távolról érkező német mészárosot? Ez az attitűd valamilyen szempontból messze esik attól a valóban tisztán érdekalapú magatartástól, amely a szakmákon belüli racionális kooperáció (Émile Durkheim szavaival: „*organikus szolidaritás*”) vagy a racionális kompetíció formájában ölt testet. Inkább a szolidaritás másik durkheimi kategóriájával, a *mechanikus szolidaritással* állunk itt szemben, amelyben azt, hogy ki a csoport tagja, kulturálisan konstruált szubjektív motívumok döntik el. Mint amilyen a származás, nyelvtudás, viselkedés, öltözködés.⁵⁷

Ugyanez a szubjektív, szociokulturális motívum érhető tetten a prágai udvarból Beszercebányára küldött ellenőrnek, Hans Steinbergernek az 1602–1604 közötti tapasztalatait összefoglaló

---

hogy ha az német harmad napig függ az akasztófán és levágják és felkelhet, tiszességesb mégis 100 tónál etc. etc.”

⁵⁶ Uo. 11–14. Mindennek jegyében 1611-ben magyar bírót választottak Palásthy László személyében, majd 1612-ben szlovákot, Piatok András személyében. A németek számbéli hanyatlása felgyorsult: erre a keresztelők száma és a templomi áldozók száma alapján hoz meggyőző adatokat Matunák mellett CSERY József: Korpona városának ismertetése. *Győri történelmi és régészeti füzetek*, 1863. 75–88., 263–272.

⁵⁷ Émile DURKHEIM: *The Division of Labor in Society*. The Free Press of Glencoe, Illinois, 1960. 70–132.

jelentéseiben, aki eszerint meglepve tapasztalta, hogy a rézgyártásban részt vevő munkások, technikai szakemberek és munkafelügyelők milyen nagy része szlovák. És bár munkájukkal szemben végül kifogást nem emel, *mégis inkább lecserélésüket javasolja* németekre, tiroliakra.⁵⁸ Meglehetősen kelletlenül nyilatkozott az 1638-ban vizsgálatot tartó Prandreisz báró, királyi biztos is egy idős szlovák olvasztóról: „itt csak egy öreg, magát túlélte, s a mellett *rosszakaratú tót olvasztómunkás* van, a ki érti munkáját, ha akarja; a többi nem ér semmit”. Ő is tiroliak behívását javasolná a helyi munkaerő kiváltására.⁵⁹ Végül 1676-ban, amikor a selmeci bányatisztek több bányászt elbocsátottak, és ezt a bányakamara kifogásolta, ők azzal védekeztek, hogy idős, kvalifikálatlan munkásokról van szó, akik egyébként is szlovákok, és a katolikus hitre sem voltak hajlandók áttérni. Helyüket részben tiroli németekkel pótolták.⁶⁰

Még szembetűnőbbek e „törzsi” viselkedésnek a jelei az olyan esetekben, amikor a patríciátus valakit nem akar beengedni a soraiba – bár gazdagsága, kapcsolatrendszere, befolyása erre az illetőt könnyedén predesztinálná. Ilyen volt a meggazdagodott körmöcbányai szlovák kereskedőnek, Stanko Vilhelmovičnak az esete.⁶¹ Miután óriási vagyonra tett szert, Körmöc főterén akart

⁵⁸ Jozef VOZAR: Národnostné zápasy v stredoslovenských mestách a slovenské národné povedomie od 16. do polovice 18. storočia. [Nemzetiségi küzdelmek a közép-szlovákiai városokban, és a szlovák nemzettudat alakulása a 16. századtól a 18. század első feléig.] In: *Historický časopis*, roč. 28, 1980. 554–577.

⁵⁹ Prandreisz báró jelentését ismerteti: PĚCH Antal: *Alsó Magyarország bányaművelésének...* I. m. 381. Kiemelés tőlem – K. I. Meg kell jegyezni, hogy Prandreisznek, mint távolról érkező ellenőrnek, mindenről meglehetősen rossz a véleménye. Viszont érdemes azt is kiemelni, hogy a „tót”-nak minősített munkásokra sem itt, sem az előző esetben nincsen szakmai kifogás.

⁶⁰ Jozef VOZAR: I. m. 566. Ugyanítt példák arra, hogy a 17–18. században többször került sor a kieső munkaerő tiroliakkal való pótlására, és hogy ez feszültséget is szült a tiroliak és a helyiek között: ezeket 1725-ben rendelettel (például a tiroliak sértegetésének tiltásával) próbálták csillapítani.

⁶¹ Stanko Vilhelmovič történetét Pavol Križko (Krizskó Pál) dolgozta fel előbb szlovákul 1885-ben (mai elérhetősége Pavel KRIŽKO: *Stanislav Vilhelmovič, veľkokupec v XV. storočí*. [Stanislav Vilhelmovič, egy nagykereskedő a 15. századból.] In: Pavel KRIŽKO: *Z dejín banských miest na Slovensku*. [A Szlovákia területén lévő bányavárosok történelméről.] Bratislava, 1964. 324–333), majd magyarul 1898-ban (KRIZSKÓ Pál: *Egy körmöcbányai nagykereskedő a XV. században*. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1898. 193–203).

magának házat venni – de a helyi németek ebben akadályozni próbálták, hivatkozva nem német származására.⁶² Stanko Vilhelmovič kapcsolatai révén egyenesen a királytól, V. Lászlótól kapott támogatást, aki 1453-ban rendeletben biztosította házvásárlási jogát. A német patríciátus viszont továbbra is összezárt, és különadót próbált kivetni Stanko üzemeire, birtokaira. V. László újra közbeszólt, és egy újabb rendelettel 1456-ban ismét megvédte patronáltját. Ezek az oklevelek hangsúlyozzák Stanko hazafiságát, a királynak és a korábbi uralkodóknak tett szolgálatait. Majd miután V. László meghalt, Stanko Vilhelmovič sietett gyorsan kiváltságait megerősíttetni az új királlyal, Mátyással, akitől ezt 1459-ben meg is kapta.

Milyen motivációk mozgatták a német patrícusokat, hogy ilyen kitartó küzdelmet vívjanak egy rendkívül gazdag és királyi kapcsolatokkal bíró kereskedővel? Utólag pontosan feltárni a motivációkat bajos lenne: annyi bizonyos, hogy nem tisztán egyéni gazdasági érdekek vagy „osztályérdekek” állhattak a körmői németek magatartása mögött, hanem valamiféle – egyszerre objektív és konstruált – rend és presztízs védelme.⁶³

Végül azzal, hogy a szláv kereskedő elvett egy német özvegyet, a kirekesztésére irányuló nyomás enyhült. A házasság ilyenfajta közösségépítő szerepét mutatja ki a vegyes lakosságú Buda esetében Kubinyi András a városalapító német patríciátusnak a he-

⁶² A házak adásvételének németekre való korlátozása, vagy az erre való törekvés más időszakból és máshonnan is ismert. Így alakult ki Baltazar Faber feleségének, Katalinnak a vitája a körmői városvezetéssel, aki magyar vagy szlovák vevők között is keresgélni kezdett, miután kilenc évig sikertelenül árulta házát a németeknek (a ház ráadásul nem is központi helyen, hanem az elővárosban állt). II. Lajos végül a feleségnek adott igazat 1518-ban. (Branislav VARSÍK: I. m. 69.) Besztercebányán az 1524. évi megújított városi privilégium kimondta, hogy a főtéren nem lakhat más, csak aki német vérből („de parentibus Alemanorum”) való. (Peter RATKOŠ: *Povstanie baníkov...* I. m. 293.)

⁶³ Úgy tűnik, a gyors vagy intenzív változások önmagukban, pusztán dinamikájuk révén is fokozhatták a kulturális bizalmatlanságot, távolságérzetet. A korábban elenyésző nyelvi csoportok gyorsan növekvő jelenléte miatt fordult például Bártfa német nyelvű lakossága I. Ferdinándhoz, hogy tiltsa be a szlovákok és lengyelek további betelepülését, amit a király 1530-ban meg is tett. Miloš MAREK: *Vplyv prístahovalectva na etnické pomery stredovekých miest na Slovensku.* [A bevándorlás hatása a Szlovákia területén lévő városok középkori etnikai viszonyaira.] *Mesto a dejiny*, 2013/1. 16.

lyi magyar elittel való vegyesházasság-kötési gyakorlatában, ami így elejét vette a vizsályoknak közöttük. E budai elit házassági kör, „connubium” mindeközben erősen biztosította saját városi fennhatóságát. Nagyon sokatmondóan relativizálja a népnyelv csoportkohéziós erejét az, ahogy Kubinyi feltárja: e német–magyar elit a 14. század második felében szembekerült egy egyre erősödő, újonnan beköltöző és a városalapító németeknél zártabb nürnbergi körrel – távolsági kereskedők és meggazdagodó iparosok körével –, akik végül kiszorították a korábbi patríciátust.⁶⁴ Német–magyarnak *tekintett* ellentéteket a budai városvezetésen belül Kubinyi szerint igazából ekkortól, a nürnbergi „új németek” dominanciájától lehet regisztrálni, akik kiszorították a magyarokkal egy közösséget alkotó korábbi németeket. De még e korból is van arra példa – ami rámutat a nyelvi csoportok közötti átjárhatóságra –, hogy egy magyar származású ember, Farkas László beházasodik a nürnbergiek közé, akit ők így elfogadnak „németnek”. Olyannyira, hogy a budai németek őt teszik a város „német bírójává” az 1430-as években. Hasonló tendenciák rajzolódnak ki Pozsonyban is, ahol a 17. század első felében inkább azok a magyarok jutottak a szenátusba, akik németekkel házasodtak.⁶⁵

Érdekesen egészíti ki a fentieket az, hogy miközben a bányavárosok német vezető rétege, a Waldbürgerek a maguk soraiba a helyiek közül házasodással engedtek be újakat, a délnémet jövevény, Ulrich Reutter pusztán ingatlanvásárlásai révén is bekerülhetett a selmeci Waldbürgerek közé. Házasodás helyett tehát társadalmi előrelépéséhez neki elegendő volt az ingatlanvásárlás, mivel eleve „magas helyről”, Nürnbergből származott. Az Ulrich Reutter életét feldolgozó Barbara Balázová kiemeli, hogy ez a fajta bekerülés az elitbe nem lett volna lehetséges mondjuk Nürnbergben, ahol a patríciusokhoz való családi kapcsolat megléte is fontos volt; az oszmán világ határán fekvő bányavárosok „elfeledett” világa azonban szívesen erősítette így kötelékét a gazdagságban, méretben, presztízsből felette álló Nürnberggel. Így Ulrich Reutter 1597-re, mindössze harminchárom évesen

⁶⁴ KUBINYI András: A budai német patríciátus... I. m.

⁶⁵ Frederik FEDERMAYER: I. m. 43.

Selmecbánya bírója lett – ilyen karrierról Nürnbergben nem is álmodhatott volna.⁶⁶ Ez is a származás mozgatóerejére utal a többnyelvű városok nyelvi csoportjai közötti kapcsolatok dinamikájában úgy, hogy eközben az is látszik: e származást a polgárok nemcsak szociokulturális okok miatt figyelhették, hanem objektívabb érdekek miatt is, mint amilyen az új jövevénnyel a városra jutó kulturális tőke (azaz kapcsolatrendszer) erősödése.

Az értelmi motívumok hiánya

A fentiek alapján az látható, hogy túlzás lenne pusztán érdek-konfliktusokról beszélni a középkori és kora újkori városokban: szociokulturális tényezők is erősíthették e konfliktusokat, már csak azáltal is, hogy a konfliktusoknak népnyelvi elkülönítés mentén alakult ki a szimbolikája. E két motívum megkülönböztetése nélkül könnyen kialakulhatnak az olyan belső ellentmondások a szakirodalomban, amelyek egyszerre fel is tárnak valamilyen etnikai vagy nyelvi mozgatórugót a premodern konfliktusokban, miközben azt is kijelentik, hogy e konfliktusoknak nem volt etnikai jellege.⁶⁷

⁶⁶ Barbara BALÁŽOVÁ: *Medzi Prahou a Norimbergom, Viedňou a Banskou Štiavnicou: Ulrich Reutter a jeho svet okolo 1600.* [Pága, Nürnberg, Bécs és Selmecbánya között: Ulrich Reutter és világa 1600 körül.] Societas historiae artium, Bratislava, 2013. 85.

⁶⁷ Budapest egyik első monográfusának, Salamon Ferencnek a megállapítása a budai polgárság 1402. évi patriciusellenes felkeléséről: „nagy mértékben democraticus volt [...] a polgári vagyonos osztály uralma helyébe a mesteremberek, a czéhek uralmát léptette életbe”, de pár oldal múltán ezt árnyalja: „hihetvé lesz az is, hogy az 1402-diki democraticus mozgalom is kapcsolatban állott a nemzetiségi kérdéssel”. SALAMON FERENCZ: *Budapest története.* Második kötet. Athenaeum Kiadó, Budapest, 1885. 354., 359. Salamon másutt is boncolgatja azt a jelenséget, amit itt mi kissé leegyszerűsítően érdekek és érzelmek kölcsönhatásaként próbálunk értelmezni. Uo. 350–351.: Kiemeli, hogy az olasznak tekintett Kis Károly királlyal való leszámolás után Zsigmond támogatói elégtételt vesznek Buda egész olasz lakosságán. Majd másik könyvében (SALAMON FERENCZ: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen.* IX. kötet. Magyar Királyi Államnyomda, Budapest, 1893) a budai német–magyar érdekellentétek kapcsán ilyen filozofikus megjegyzést tesz: a fennálló igazságtalanságokon „bölcs tanácskozás is segíthetett volna. De az érdeket ritkán lehet szóval meggyőzni. A történelem tanúsága szerint a fontos kérdéseket birkózással döntik el a vilá-

A forrásokból kibontakozó esettanulmányok alapján végül arra tennénk itt kísérletet, hogy definiáljuk azt, ami a premodern népnyelvi, illetve modern nacionalista konfliktusokban közös – ez lenne az érzelmi (szociokulturális) motívum, és az érdekmotívum jelenléte –, és meghatározzuk azt is, ami a két konfliktustípus között a különbség: ez lenne az *értelmi motívumoknak* a hiánya, vagy legalábbis látványos gyengesége, kiforratlansága. Értelmen azt értve, hogy nem rajzolódik ki tágabb, a közeljövőn vagy az adott kisközösségen túlmutató, a konfliktusszituációkat térben és időben „kimerevítő” narrativa. Nincsen a konfliktusok mögötti törekvéseknek stabilan jelen levő, tudományosra hangolt (például történelmi) magyarázata – ami olyannyira jellemző a nacionalizmusokra. Ilyen ideologizáló magyarázatok halovány felbukkanása mindazonáltal érzékelhető – példának hozható a korponai konfliktus, ahol a németek, illetve szlovákok és magyarok kölcsönösen „királytalansággal” vádolják meg egymást –, de ez az ideologizáló érvrendszer végül nem vált kiforrottá, csak a szituációhoz kötődött. Ugyanilyen, szituációhoz kötődő – végül tartósnak nem bizonyuló – narratívaképzés erősítette Buda zárványszerű népnyelvi konfliktusait, amelyek, úgy tűnik, sokkal

---

gon”. Szűcs Jenő, aki az osztályellentétek mentén alakuló városi konfliktusokat elemzi 1955-ös könyvében (Szűcs Jenő: *Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon*. MTA TTI, Budapest, 1955), de figyelemmel van a nemzetiségi törésvonalakra is, későbbi életművét erősen meghatározza a középkori nyelvi-etnikai közösségek „túlélőképességének” elemzése. Kortársa, Székely György, kritikai szóval is illeti ezért – majd ő maga is kijelenti, hogy a „XV. század elején a városokon belüli küzdelem egyre inkább bonyolódik az etnikai kérdésekkel” (SZÉKELY György: I. m. 352. Kiemelés az eredetiben.) Ugyanitt maga is utal egy olyan konfliktusfejlődési modell lehetőségére, amit jelen tanulmány spirális konfliktusként próbál definiálni: eszerint a gazdasági érdekfeszültségek, ha többé-kevésbé etnikai törésvonalakkal esnek egybe, utóbbitként artikulálódhatnak még a résztvevőkben is. Uo. 353. Amihez mi azt tehetjük hozzá, hogy fennáll a lehetősége, hogy éppen ez erősíti az elkülönülést és az érdekbeli motívum további erősödését. Hasonlóan ellentmondásos Granasztói György interpretációja a kassai városi konfliktusokról, amelyekről kijelenti, hogy nem etnikailag motiváltak, miközben a másik etnikummal kapcsolatos panaszok áradatát örökíti meg a könyv. GRANASZTÓI György: *Kassa társadalma...* I. m. Végül Szeghyová (2018), miközben etnikai rivalizálásról (ethnic rivalry) ír, és kiemeli az etnicitásnak a másiktól való elhatárolódásban játszott szerepét (frontier formation), mégis kijelenti, hogy „a versengés a legtöbb esetben egyáltalán nem volt kapcsolatban az etnicitással”. Blanka SZEGHYOVÁ: I. m. 129. (a szerző fordítása).

könnyebben eszkalálódtak, ha országos eseményekkel kerültek összefüggésbe. Buda városában több népnyelvi konfliktus (1402, 1439, illetve 1526) is egybeesett az országot éppen megosztó dinasztikus konfliktusokkal vagy hadjáratokkal. A városon belül szembenálló nyelvi csoportok ilyenkor könnyebben azonosították magukat vagy éppen a „másikat” valamely országosan is szembenálló féllel, a „magyar” vagy a „német” királlyal, végletessé téve az egymással szembeni bizalmatlanságot és a szembenállás tétjét is. Olyan mozzanatok ezek, amikor a zárványszerű városi nyelvi csoportok átalakulhattak volna vagy egybeforrrhattak volna nagyobb, országos méretű identitásformációkkal,⁶⁸ de ez végül e néhány történelmi epizódon kívül nem igazán érzékelhető.

Az értelmi motívumok e hiánya, gyengesége nagyjából három okra vezethető vissza: mert strukturáltabb csoportideológiák kibontakoztatására nem nagyon volt technikai lehetőség a könyvnyomtatás és írásbeliség ideje előtt; illetve mert igény sem volt a konfliktusban álló közösségek tovább konstruálására ezen eleve létező, nagyon is valós és kézzelfogható, nem elképzelt közösségekben; végül pedig a korabeli értelmiség – amelynek talán legtöbb eszköze lett volna erre – nem volt komolyabban involválva e konfliktusokban. A tanulmány zárásaként az érdekekkel és érzelmekkel telt városi konfliktusok értelemnélküliségének e három okát tekintjük át.

Az értelmi motívum, a narratívaépítés kibontakozásának technikai aspektusáról – a könyvnyomtatásról és írásbeliségről mint a nacionalizmus kibontakozásának előfeltételéről – részletesen ír Benedict Anderson híressé vált könyvében: a tömeges írásbeliség és a papíralapú kapitalizmus hozta el mind a lehetőségét, mind a szükségét annak, hogy egységes nyelvi és szimbolikus kódrendszer mentén szerveződjenek meg a lokálisnál jóval nagyobb,

⁶⁸ Leginkább az 1526 utáni helyzetet érdemes kiemelni, amikor a Habsburgokkal szembenálló Szapolyai-párt magát rendi, területi és nyelvi identitásában is magyarként határozta meg, a német nyelvűeket pedig Habsburg-pártiként kezdték azonosítani; a nyelv szerepe így váratlanul, bár csak ideiglenesen, felértékelődött. CSEPREGI Zoltán: *A reformáció nyelve. Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálatára alapján*. Balassi Kiadó, Budapest, 2013.

nemzeti szintű közösségek.⁶⁹ A városi konfliktusok sajátja viszont az, hogy ezek személyesen belátható csoportok között alakultak ki, személyesen átélt érdekek és érzések mentén, személyesen ismert barátok vagy ellenségek körét alakítva ki. E városi csoportok éppen hogy nem „elképzelt közösségek” voltak, így feltehetőleg nagyon igény sem volt azokat konstruáló narratívákra, a saját közösség transzcendens értéként való beállítására és a másik közösségről elvontabb, szimbolikákkal teli ellenségképek kialakítására. A városi konfliktusok szembenálló közösségei nagyon is beláthatóak, valóságok; itt, ha a gazdasági-politikai pozícióinak védelme keveredik is a törzsi-vérségi összetartozás védelmével, az olyan különösebben emelkedett narratíva vagy közösségépítő szimbólum nélkül történik, mint amely a nemzetépítéseknek, modern nacionalizmusoknak jellemzője.

És ahogy már feljebb említésre került, meglehetősen szembevetendő a korabeli értelmiség kimaradása e vitákból, különösen a befolyással bíró egyházi értelmiség távolmaradása.⁷⁰ Ez az értelmiség a latinitás kultúráját képviselte, az általa látogatott egyetemeken diákként területi alapú „natio academia”-ba szerveződtek,⁷¹ majd szupranacionális egyházi struktúrákba tagozódtak be. Hogy a felső-magyarországi egyházi struktúrán belül nem táplálhattak különösebben valamilyen (például szláv) nyelvi, nemzetiségi összetartozás-tudatot, viszont erős volt a területi alapú Hungarus-identitás, azt a régió templomainak falképeivel is alá lehet támasztani, ahol a helyi közösségeket vezető egyháziak szempontrendszerre is helyet kaphatott, illetve amely felületek meglehetősen lényegesek voltak, mint a közgondolkodást

⁶⁹ Benedict R. ANDERSON: I. m.

⁷⁰ Az értelmiség definiálására tett kísérletek közül kiemelhető: KUBINYI András: Polgári értelmiség és hivatalnokrétege Budán és Pesten a Hunyadi- és Jagelló-korban. *Levéltári Közlemények*, 1968/2. 205–231. Eszerint tág értelemben értelmiségi mindenki, aki írástudó; szűkebb értelemben pedig az, aki írástudásából él. A kettő elválasztása viszont, ahogy Kubinyi maga mutat rá erre, problematikus (például a kereskedő sem tudja üzleti könyveit írástudás nélkül vezetni).

⁷¹ HARASZTI SZABÓ Péter–KELENYI Borbála–SZÖGI László: *Magyarországi diákok a prágai és a krakkói egyetemeken 1348–1525*. I. kötet. Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára–MTA–ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport, Budapest, 2016.

befolyásoló vizualitás terei. A történelmi Felső-Magyarországon e falfelületeken nincsen nyoma a középkorból szláv szentek kultuszának; leginkább Szent László látványos népszerűségét lehet kiemelni, amely kultusznak erős népi gyökereit feltételezik.⁷² Így a felső-magyarországi papságnak nem mutatható ki valamilyen szláv elkötelezettsége. És ha tudunk is olyan esetekről, hogy egy konfliktusokban jól képzett értelmiségi volt az egyik szószóló, nemzetiségi vagy nyelvi mozgatórugó helyett inkább vallási motiváció rajzolódik ki emögött.⁷³

Talán az is kimondható, hogy az értelmi motívumok hiánya nemcsak az időben és térben tartós, nyelvre épülő csoportszimbolikák létrejöttét hátráltatta, hanem a csoportok közötti átjárás szimbolikája is kiforratlan volt. A nyelvi csoportok közötti átjárást a modern korban az asszimiláció szimbolizálja, teremti meg; és még ha volt is asszimiláció a premodern korban, ez, úgy tűnik, nem lett a népnyelvek köré rendeződő konfliktusok diskurzusának a része. E konfliktusokban ha a „másik” nyelvi csoport ellenség, akkor azok képviselői egyenként is ellenségek. És ha a nyelvi, nemzetiségi homogenizáció igénye felmerül, az a legbrutálisabb formában – a másik nyelvi csoport felszámolásának tervében – fogalmazódott meg. Távol esik ez a nacionalista homogenizációnak attól az ideájától, amely az asszimilációra épített. A nacionalista narratívák historizáló elemei is többek között

⁷² JÉKELY Zsombor: A korai Szent László-ciklusok narratív rendszere és előképei. In: KERNY Terézia–MIKÓ Árpád–SMOHAY András (szerk.): *Szent László kora és kultusza. Tanulmánykötet Szent László tiszteletére*. Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár, 2019. 78–101. Szent Lászlóról feltételezik, hogy Szent Istvánnál nagyobb kultusza volt, egyfajta apokrif szentként tisztelték már szentté avatása előtt is, ráadásul a késő középkorban országvédő szerepe miatt az Anjou-k tudatosan építhették tovább kultuszát.

⁷³ Így, amikor 1402-ben Budán a Zsigmond király és Nápolyi László közti hatalmi harcokat kihasználva egy „kézműves kormányzat” döntötte meg a patriciusok uralmát, Makrai Benedek, az óbudai egyetem tanára is involválódott e küzdelmekben. SZÉKELY György: A huszitizmus visszhangja Magyarországon népeiben. *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történelmi Tudományok Osztályának Közleményei*. 5. kötet. 1954/1–4. 135–163. Szerepéről legpontosabban csak az bizonyítható, hogy maga is szembeszállt (saját katonai erővel, talán diákjaival) Zsigmond királlyal; de hogy ez egyben a „kézműves kormányzat” támogatását is jelentette, azt kevésbé lehet tudni. Makrai magatartását talán befolyásolták prágai tanulmányai, az ott magába szívott elitellenes wycliffista tanok.

az asszimilációt próbálták (próbálják) meg legitimálni, általában azt hangoztatva, hogy adott territóriumon korábban mindenki hozzánk tartozott, és a homogenizáció ezt az állapotot úgymond helyreállítja csak.

Mindennek nem sok nyoma van a premodern korban: amikor a nyelvi homogenizáció igénye megfogalmazódik, az a másik legyilkolásának vagy jobb esetben elűzésének tervét jelentette. Így járt el 1526 után Budán és Kassán is a magyar lakosság: miután viszonyuk német polgártársaikkal jelentősen megromlott, mindkét városból elűzték a németeket.⁷⁴ Máskor ugyanemiatt tartottak a németektől a magyarok is.⁷⁵ Az 1545. évi országgyűlésen is, úgy tűnik, hasonló szellem uralkodott: a magyarok abbéli elkeseredésükben, hogy a Habsburg (ekkoriban egyszerűen németnek nevezett) király nem indít törökellenes hadjáratot, arról kezdtek beszélni, hogy át kéne állni a törökök oldalára, és ki kellene irtani a városbéli „németeket és cseheket”.⁷⁶

Amikor a 19. század modern nacionalizmusai erős fejlődésnek indultak, e városi konfliktusok tradícióira már nem is próbálták építeni: a szlovák nemzeti mozgalom magát „hegyinek” és parasztnak határozta meg, a magyar pedig katonai-nemesi tradíciót épített. Így halványultak el az egyébként is gyenge polgári hagyományok mind a magyar, mind a szlovák oldalon, lemondva a nyelvi alapon utólagos konstrukcióval akár sajátuk is tekinthető polgári ethosz e mikrokozmoszairól. Meglehetősen sokatmondó az, hogy a szlovák nemzeti hagyomány máig a 19. században legendás alakká tett Juraj Jánošík szegénylegény életét tartja számon saját történelmileg hitelesíthető (oklevelekkel alátámasztható) előképének, miközben valójában nem sokat tudunk szlovák nyelv iránti elkötelezettségéről. Eközben a saját szláv származását nyíltan és sikeresen felvállalni kényszerülő,

⁷⁴ KUBINYI András: Budai és pesti polgárok... I. m.; GRANASZTÓI György: *Kassa társadalma...* I. m.

⁷⁵ Kees TESZELSZKY-TÓTH Gergely: *Magyarnémetharc, avagy beszélgetés a császáriak és a magyarok között most fellángolt háborúról*. ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, Budapest, 2014.

⁷⁶ FRANKÓI Vilmos: *A magyar országgyűlések története I. Ferdinánd király alatt 2. 1537–1545*. Budapest, 1875. 157.

egyébiránt királyokkal üzletelő országos hírű kereskedő, Stanko Vilhelmovič egy máig teljességgel ismeretlen történelmi figura.

Ez a fajta történelmi felejtés önmagában indokolhatja a felső-magyarországi városok népnyelvi konfliktusainak felidézését (miközben kitérőket tettünk például Budára is, hogy az országos kontextus érzékelhető legyen). A téma szakmai boncolgatása viszont azért is lehet érdekes, mert segíthet rámutatni a premodern és modern nyelvi konfliktusok közötti különbségekre, ami által a modern konfliktusok struktúrája is talán jobban felrajzolható.